

doi: 10.5281/zenodo.14554601

Şeffaflık Toplumunda Özgürlük Problemi

Freedom, Transparency Society, Surveillance, Byung-Chul Han

Kamil ŞAHİN * Ayşe YILMAZ **

Makale Geliş Tarihi / Received :22.05.2024
Makale Kabul Tarihi / Accepted :16.10.2024

ÖZET

Toplumların değişiminde etkili olan faktörler, insanların duygu ve düşüncelerinin yanı sıra ilişki ve yaşam biçimlerini de değiştirmektedir. Yeni alet ve tekniklerin geliştirilmesi, coğrafi ve iklimsel değişiklikler, dinsel inançlar, savaşlar gibi etkenler bu değişim sürecine katkıda bulunmaktadır. İnsanlık tarihinde duygu, düşünce ve anlam üretme biçimlerinde belirli dönemlerde köklü değişiklikler yaşanmıştır; en son ve en köklü değişiklik ise endüstri devrimiyle başlamış, hızla ilerleyen teknolojik gelişmelerle devam etmiştir. Bu süreç, endüstri toplumundan tüketim toplumuna, oradan da siber ilişkiler ağının hakim olduğu topluma dönüşüme yol açmıştır. Günümüz toplumları, tüketim toplumu, gösteri toplumu, bireyselleşmiş toplum, gözetim toplumu ve şeffaflık toplumu gibi kavramlarla tanımlanmaktadır. Bu tanımlamalar, insan ilişkileri ve bireysel anlam üretme süreçleri bağlamında toplumsal çözümler yapmak için kullanılmaktadır ve mevcut durumu farklı bakış açılarından değerlendirmektedir. Bu çalışmada, günümüz toplumlarına dair yapılan tanımlamalar incelenecek ve özellikle Byung-Chul Han'ın "şeffaflık toplumu" çözümlemesi çerçevesinde, şeffaflık toplumunda insanın özgürlüğü meselesi ele alınacaktır. Özgürlük problemini kavramsal olarak tartıştıktan sonra, şeffaflık toplumu kavramı açıklanacak ve modern insanın bu toplumdaki özgürlük sorunu değerlendirilecektir.

Anahtar Kavramlar: Özgürlük, Şeffaflık Toplumu, Gözetim, Byung-Chul Han.

ABSTRACT

Factors influencing the transformation of societies also alter people's emotions, thoughts, relationships, and lifestyles. The development of new tools and techniques, geographical and climatic changes, religious beliefs, and wars contribute to this process of change. Throughout human history, there have been significant shifts in the ways emotions, thoughts, and meanings are produced; the most recent and profound change began with the Industrial Revolution and has continued with rapidly advancing technological developments. This process has led to the transformation of industrial society into a consumer society, and then into a society dominated by cyber networks. Contemporary societies are defined by concepts such as consumer society, spectacle society, individualized society, surveillance society, and transparency society. These definitions are used to conduct social analyses in the context of human relationships and individual meaning-making processes, evaluating the current situation from different perspectives. This study will examine these definitions of contemporary societies, focusing particularly on Byung-Chul Han's analysis of the "transparency society," and will address the issue of human freedom within this society. After discussing the conceptual debates on the problem of freedom, the concept of the transparency society will be explained, and the issue of freedom in this context will be evaluated.

Keywords: Freedom, Transparency Society, Surveillance, Byung-Chul Han.

* Prof. Dr. Kırıkkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Felsefe Bölümü, ORCID No: 0000-0002-8208-3916

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Anabilim Dalı, ORCID No: 0000-0002-3064-8030

GİRİŞ

Canlı veya cansız tüm varlık aleminde tek geçerli yasanın değişim olduğunu belirten Spencer, bu değişimin basit yapılardan daha karmaşık yapılara doğru gerçekleştiğini ifade etmektedir (Spencer, 2009). Canlı ve cansız varlıkların gelişme ve farklılaşma sürecinde ortaya çıkan bu değişim Spencer'a göre en gelişkin biyolojik organizma olan toplum için de geçerlidir. Bu açıdan toplumların basit yapılardan her anlamda karmaşık yapılara doğru bir gelişim, değişim süreci izlediği görülmektedir.

Toplumların değişimine etki eden faktörler, insanların duygu ve düşüncelerinin değişimine ve onların oluşturduğu ilişki ve yaşam biçimlerine de etki etmektedir. Dolayısıyla değişim sadece toplumsal yapı ve ilişkilerde değil insanların duygu, düşünce, değerleri ve anlam üretme biçim ve süreçlerinde de kendisini göstermektedir. İnsan ihtiyaçlarını karşılamak üzere geliştirilen yeni alet ve teknikler, yaşanılan coğrafi çevrenin ve iklimin değişmesi, yeni dinsel inançlar, savaşlar ve benzeri etkenler duygu düşünce ve insan ilişkilerinin doğasını belirlemektedir.

İnsanlık tarihinde duygu, düşünce ve anlam üretme biçiminin değişmesi çerçevesinde belirli dönemlerde köklü değişiklikler olmuştur. Fakat en son ve köklü etki endüstri devrimi ile gerçekleşmiş ve hızla ilerleyen teknolojik gelişmeler, hayatın her alanında ve dolayısıyla insan ilişki ve anlam üretme sürecinde köklü ve hızlı değişim sürecinin yaşanmasına neden olmuştur. Endüstri toplumu, tüketim toplumuna o da siber ilişkiler ağının hakim olduğu topluma dönüşmüştür. Bazı toplum bilimcileri günümüz toplumları için tüketim toplumu, gösteri toplumu, bireyselleşmiş toplum, gözetim toplumu ve şeffaflık toplumu gibi kavramlar kullanmakta ve bu kavramlara yüklenen anlamlar çerçevesinde insan ilişkileri ve bireysel anlam üretme süreçleri bağlamında toplumsal çözümler yapmaktadırlar. Kullanılan bu tanımlamalar birbiri ile ilişkili ve mevcut durumun farklı bakış açılarından çözümlenme biçimini ortaya koymaktadır.

Bu çalışmada, günümüz toplumları için yapılan tanımlamalar göz önüne alınarak bu tanımlamaların önemli ölçüde bir araya getirildiğini düşündüğümüz ve özellikle Byung-Chul Han'ın üzerinde durduğu şeffaflık toplumu çözümlenmesi çerçevesinde şeffaflık toplumunda insanın özgürlüğü meselesi çözümlenmeye çalışılacaktır. Özgürlük problemi hakkındaki kavramsal tartışmalara değinildikten sonra şeffaflık toplumu kavramı açıklanacak ve modern insanın şeffaflık toplumunda özgürlük problemi ele alınacaktır.

1. ÖZGÜRLÜĞÜN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİNİN BELİRLENMESİ

Her çağda filozoflarca özgürlük nedir? özgürlük var mıdır? sorularına cevap aranmış, ancak ortak bir özgürlük tanımı yapılamamıştır. Çünkü her filozof içinde bulunduğu çağın problemlerine dayalı bir özgürlük tanımı geliştirmiştir. Bu tanımlamaların her biri konuyu farklı çerçeveden ele alsa da yapılan özgürlük tanımlamalarında bir takım ortak yönlerin olduğu ifade edilebilir. Bu ortak yönler çerçevesinde özgürlük, bir kişinin kendi kararlarını ve eylemlerini, dışarıdan gelen herhangi bir baskı veya zorlama olmaksızın, kendi değerleri ve hedefleri doğrultusunda belirleyebilme yetisidir. Bu, bireyin kendi seçimleriyle hareket etme ve kendi yaşamını şekillendirme kapasitesini vurgular (Cevizci, 1996, s. 667).

Sistematik biçimde felsefi bir problem alanı olarak özgürlük konusu ilk olarak Platon'un Devlet adlı eserinde ele alınmıştır. Platon bu eserinde bir mit aracılığıyla özgürlük konusunda

oldukça önemli tespitler yapmıştır (Adugit, 2013, s. 64). Bu eserinde Platon toplumun genel düzeni ve adalet ilkesi çerçevesinde bireysel bağlamdan ziyade toplumsal bağlamda sınırlı özgürlük anlayışı ortaya koymaktadır (Platon, 2014). Fakat günümüzdeki anlamlandırma ile özgürlük kavramı hakkında yapılan felsefi tartışmalar aydınlanma ya da modern dönemle birlikte başlamıştır. Aydınlanma döneminde birey, devlet yahut toplum ilişkisinde daha önce geleneksel olarak devlet veya toplumun öncelendiği anlayıştan bireyin öncelendiği anlayışa geçilmiş ve bu çerçevede temel haklar hakkında birtakım teoriler ortaya atılmaya başlanmıştır. Bu açıdan Aydınlanmanın ürünü olan insan hakları kavramı eşitlik, özgürlük, adalet gibi bir takım evrensel değerlerin ortaya çıkışına kaynaklık etmiştir (Çiğdem, 1997, s. 77). Yine adalet, eşitlik ve özgürlük gibi kavramların içinin doldurulmasında ve yeniden tanımlanmasında sözleşme kuramcılarının doğal durum teorilerinin etkisi de önemlidir.

Sözleşme kuramcılarında Hobbes'a göre insanlar doğal durumda güvensizlik içinde ve sürekli bir birler ile savaş halindedirler. Bu durumu sonlandıracak şey ise güvenliği tesis edecek bir hükümdür. Bu hükümet insanların güvenliklerini sağlayarak koruma altına aldığına insanlar özgür hale gelebilir (Hobbes, 2012). Böylece özgürlük Hobbes için insanların canları ve güvenliklerinin teminat altına alındığında ortaya çıkan bir durumdur ve ancak toplumdaki insanların belirlenen kurallar çerçevesinde davranması halinde mümkün olmaktadır. Hobbes'un bakış açısına göre özgürlük insan hayatının teminat altına alınması ve güvenliğinin sağlanmasından sonra ortaya çıkabilecek bir durumdur. Bu anlayış modern devlet yapılarında hukukun üstünlüğü ilkesi vasıtasıyla düzenin sağlanması ve insan davranışlarının kontrol altında tutulması durumunu ortaya çıkartmıştır. Her ne kadar durum özgürlük kavramına yüklenen bazı anlamlar açısından problematik görünse de toplumsal düzenin tesisinin insan hayatının devamlılığı açısından önemi göz önüne alındığında "düzen içinde özgürlük" yaşamı özgürlüğe önceleyen bir bakış açısını ortaya koymaktadır.

Doğa durumunda bir tür savaş durumunun söz konusu olmadığını çünkü doğal hukuk yasalarının var olduğunu söyleyen Locke, özgürlüğü insanların herhangi birinin izni olmadan ve başka birinin iradesine kendi iradesini teslim etmeden, doğa yasaları çerçevesinde her türlü davranışı yapma ve malları ile kişiliğine uygun bulduğu şekilde kullanma şeklinde tanımlamıştır (Bakırcı, 2004, s. 15-16). Bu bakış açısı birey için özgürlüğü doğal bir hak olarak tanımlamakta ve rasyonel aklını kullanan bireyin kendi kaderini yahut yaşam biçimini belirleme noktasında kendi çıkarlarının farkında olacağı için özgürce karar verebilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır. Böylece Locke bireyin özgürlüğüne ve de özgür iradesine etki edebilecek her türlü faktörün ortadan kaldırılması açısından sınırlı devlet anlayışının oluşum temellerini ortaya koymuştur.

Aydınlanma döneminin önemli filozoflarından bir diğeri olan Rousseau özgürlüğü, bireyin kendi iradesine göre hareket edebilme yeteneği olarak belirlemektedir. Rousseau, insanların doğuştan özgür olduğunu, ancak medeniyetin ilerlemesiyle birlikte bu özgürlüğün kısıtlandığını savunur (Rousseau, 2018, s. 133). "İnsanlar özgür doğar, ancak her yerde zincire vurulmuşlardır" (Rousseau, 2013, s. 15) ifadesi, bu görüşü özetlemektedir. Rousseau'nun özgürlük anlayışının merkezinde, bireysel özgürlüğün yanı sıra toplumsal özgürlük hususu da önemli yer tutmaktadır. Genel irade, bireylerin kendi iradelerini toplumsal bir iradeye devretmeleri ve bu yolla kolektif bir özgürlüğe ulaşmaları anlamına gelir. Rousseau'ya göre, genel irade toplumun ortak çıkarlarını temsil eder ve bireylerin gerçek özgürlüğüne ulaşmalarını sağlar. Bireylerin genel iradeye uyması,

onların hem özgür hem de toplumsal olarak düzenli bir yaşam sürmelerine olanak tanır. Rousseau için özgürlük, sonradan kazanılan bir yeti değil, bireyin doğasında bulunan bir özelliktir. Toplumsal sözleşme, doğal özgürlüğün bir kısmından feragat etmeyi gerektirse bile, bu feragat bireylerin gerçek ve kalıcı özgürlüğüne ulaşmaları için gereklidir. Sivil özgürlük, bireylerin kendi kendilerini yönetme yeteneğini ve toplumun bir parçası olarak eşit haklara sahip olma durumunu içermektedir.

Hegel'e göre özgürlük, kimseye ya da hiçbir şeye bağımlı olmamak veya duygulara gem vurabilmek anlamlarına gelmektedir (Bezci, 2006, s. 238-240). Hegel özgürlüğü, bireyin kendini tanıması, toplumsal kurumlarla ilişkisi ve devletin rolü gibi çeşitli bileşenleri içeren kapsamlı bir kavram olarak ele almaktadır. Hegel'e göre, gerçek özgürlük bireyin kendini toplumsal ve etik bağlamda gerçekleştirmesi ile mümkündür. Bu nedenle, Hegel'in özgürlük kavramı modern toplumların birey ve toplum ilişkisini anlamak için kritik bir kavram olarak değerlendirilmektedir.

Özgürlük üzerine düşüncelerini belirten bir diğer düşünür ise J. Stuart Mill'dir. Mill, Hürriyet Üzerine adlı eserinde özgürlüğü, başkalarına zarar vermemek koşuluyla insanların her istediklerini yapmaları olarak tanımlamıştır (Mill, 2003). Bireyin eylemlerinin yalnızca başkalarına zarar verdiğinde sınırlanması gerektiğini savunan Mill, bu durumu zarar ilkesi olarak tanımlamaktadır. Ona göre, bireylerin kendi iyilikleri için dahi olsa zorla engellenmeleri meşru değildir. Mill, düşünce ve ifade özgürlüğünün, bireysel ve toplumsal gelişim için hayati öneme sahip olduğunu, çünkü farklı düşüncelerin karşılaşması ve tartışılması yoluyla hakikate ulaşabileceğini belirtir. Bu bağlamda, özgürlüğün sınırları, bireyin kendi kendini gerçekleştirme sürecinde topluma zarar vermediği sürece genişletilmelidir. Mill'in özgürlük anlayışı, modern liberal demokratik teorilerin temelini oluşturan prensiplerden biri olarak nitelendirilmektedir.

20. yüzyılın ortalarına kadar modernite bağlamında yapılan özgürlük tartışmaları, genellikle modernliğin bireyi özgürleştirici potansiyeline vurgu yapmıştır. Fakat bu duruma postmodern eleştiriler getirilmiştir (Tüzer, 2015, s. 85). Modernite, rasyonalite, ilerleme ve bireysel özgürlüğün savunucusu olarak kabul edilmiş ve bu çerçevede, bireyin kendini gerçekleştirme ve toplumsal yapıların birey üzerindeki baskısının azalması hedeflenmiştir. Ancak zamanla, modernliğin sunduğu bu özgürleştirici vaatlerin, bizzat modernleşme süreçlerinin getirdiği bürokratikleşme, gözetim ve tektipleştirme eğilimleriyle gölgelenmeye başladığı eleştirileri ortaya çıkmıştır. Postmodernistler, modernitenin başlangıçta sunduğu özgürlük vaadinin aksine, birey üzerinde yeni türden baskı ve denetim mekanizmaları oluşturduğunu savunmuşlardır. Modernleşme süreçlerinin bireyi daha çok kontrol altına aldığı, standartlaştırdığı ve bireyselliğini yitirmesine yol açtığı yönündeki bu eleştiriler, postmodern düşüncenin temel tepkilerini oluşturur. Bu bağlamda, postmodernist eleştiriler, moderniteyi sadece bir ilerleme ve özgürlük kaynağı olarak değil, aynı zamanda bireyi boyun eğdiren ve ezen bir güç olarak da değerlendirmektedir.

2.ŞEFFAFLIK TOPLUMUNDA ÖZGÜRLÜK PROBLEMİ

“Şeffaflık toplumu, aynılığın cehennemidir”

Byung-Chul Han

Şeffaflık, modern toplumlarda giderek artan bir önem kazanmıştır. Bilgiye erişim, hesap verebilirlik ve açık iletişim, demokratik toplumların temel değerleri arasında yer alır. Bununla birlikte, şeffaflığın aşırısına kaçmasının bireysel özgürlükler ve toplumsal ilişkiler üzerindeki etkileri de ciddi şekilde tartışılmaktadır (Brin, 1998, s. 68).

Şeffaflık, genel olarak bireylerin, kurumların ve hükümetlerin faaliyetlerinin açık ve denetlenebilir olması anlamına gelir. Tarihsel olarak, şeffaflık talebi, özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında demokratikleşme süreçleriyle birlikte önem kazanmıştır. Demokratik yönetimlerin hesap verebilirliğini artırmak amacıyla, şeffaflık, yolsuzlukla mücadele ve kamusal güvenin sağlanması için bir araç olarak görülmüştür. Byung-Chul Han, şeffaflık kavramına eleştirel bir perspektiften yaklaşır. Han'a göre, modern toplumlar, şeffaflığı bir erdem olarak yüceltirken, bireysel mahremiyetin ve gizliliğin önemini göz ardı etmektedir. "Şeffaflık Toplumu" adlı eserinde, şeffaflığın aşırıya kaçmasının bireylerin sürekli bir denetim ve gözetim altında tutulmasına yol açtığını ve bunun da toplumsal ilişkilerde derin etkiler yarattığını savunur. Han, şeffaflığın, samimiyet ve güven gibi insani değerleri zedelediğini, bireyleri nesneleştirerek bir tür panoptikona dönüştürdüğünü öne sürer (Han, 2020).

Şeffaflık toplumunda, bilgiye sınırsız erişim ve sürekli denetim, bireylerin kendilerini ifade etmelerini kısıtlayabilir. Michel Foucault'nun panoptikon kavramından hareketle, şeffaflık, bireylerin sürekli izlenme ve değerlendirilme hissiyle hareket etmelerine yol açar. Bu durum, otosansür ve konformizm gibi davranışları teşvik ederken, yaratıcı düşüncüyü ve eleştirel bakışı zayıflatabilir. Şeffaflık, aynı zamanda neoliberal ekonomi politikalarıyla da yakından ilişkilidir. Piyasa ekonomilerinde bilgiye erişim ve hesap verebilirlik, yatırımcı güvenini artırarak ekonomik istikrarı sağlamada önemli rol oynar. Ancak, aşırı şeffaflık, piyasa aktörleri arasında asimetrik bilgi dağılımına yol açabilir ve rekabeti olumsuz etkileyebilir.

Şeffaflığın toplumsal ilişkiler üzerindeki etkisi de oldukça fazladır. Sosyal medya ve dijital platformlar aracılığıyla bireyler, yaşamlarının her anını paylaşmaya teşvik edilmektedir. Bu durum, bireyler arasındaki ilişkilerin yüzeyselleşmesine ve mahremiyetin yok olmasına neden olabilmektedir. Han'a göre, şeffaflık toplumu, derin ve anlamlı ilişkiler kurmayı zorlaştıran bir yüzeysellik ve hız kültürünü beslemektedir. Tüm bu hususlar şeffaflık toplumunda özgürlük probleminin önemini ortaya çıkartmaktadır.

Byung-Chul Han, şeffaflık toplumunda özgürlük kavramını her türlü zorlamadan arınmış olmak biçiminde tanımlamıştır (Han, 2019, s. 12). Burada zorlama, kişinin eylemlerinin kendi istek ve iradesi dışında başka kişi ya da kişilerin arzuları doğrultusunda yapmasıdır. Dolayısıyla genel bir tanımla özgürlük, dışarıdan herhangi bir baskı ve zorlama olmadan bireyin başkasına zarar vermeyecek eylem ve davranışlarda bulunabilmesi, başka bir ifade ile zorlamanın olmaması demektir (Aktan, 2017). Chul Han, günümüzde özgürlüğün bir zorlamaya dönüşmüş olduğunu söylerken psikopolitika kitabında, özgürlüğün zorlamalara yol açtığı kendine has bir tarihsel dönemde yaşadığımızı ifade etmektedir. Ona göre zorlama bugün öyle boyutlara gelmiştir ki artık bir şeyi yapabilme özgürlüğü emirden öte bir hal almış, önünde engel olmayan uçsuz bucaksız bir şekle bürünmüştür. Bireylerin yaşamlarını derinden etkileyen depresyon ve ruhsal bozukluk gibi psikolojik hallerin yaygın görülür hale gelmesi de bu durumun bir sonucudur (Han, 2019, s. 11-12).

Bireysel ve toplumsal ilişkilerin ve algı biçimlerinin bu günkü haline gelmesinde enformasyon alanındaki gelişmelerin hızı ve büyüklüğü oldukça önemli rol oynamıştır. 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan ve günümüze kadar devam eden çağ, "enformasyon çağı" olarak adlandırılmaktadır. Bu adlandırmanın temel nedeni ise bilgi ve iletişim teknolojileri alanında yaşanan gelişmelerdir (Deveci & Demir, 2019, s. 68). Castells enformasyon kavramını, dijital ve ağ toplumu bağlamında değerlendirmektedir. Ona göre enformasyon bilginin dijital teknolojiler ve

ağlar aracılığıyla üretimi, depolanması, iletimi ve işlenmesi sürecini vurgular. Bu süreçte enformasyon, ham verilerden ziyade bu verilerin anlamlı ve işlevsel bilgiye dönüşüp iletilmesi anlamına gelmektedir (Castells, 2003). Castells, bilginin ekonomik, kültürel ve toplumsal yapılar üzerindeki etkisini ifade ederek enformasyonun küresel ekonomi ve toplumsal yapıların biçimlenmesinde oynadığı önemli rolü ortaya koymaktadır.

Enformasyon teknolojilerinde ortaya çıkan gelişmeler ve bunların her alanda kullanılmasını sağlayan teknolojik teçhizatın gelişimi, insanların her an sınırsız biçimde bilgiye ve diğer insanlarla çeşitli biçimlerde iletişim halinde kalabilmesine olanak tanımıştır (İrge, 2012). Bu durum bireysel özgürlüklerin artışına yol açmış görünmesine rağmen aslında modern toplumun dijital olarak panoptize hale gelmesi durumun ortaya çıkartmıştır. Elbette bu durumda gözetim tartışmalarını beraberinde getirmiştir.

Sanayileşme sürecinin başlamasıyla birlikte şehirlerin göç alması ve buna bağlı olarak da nüfusun artması güvenlik endişelerini beraberinde getirmiştir (Giddens, 2021, s. 19-22). Bu açıdan gözetim, başlangıçta fabrikalarda çalışan işçilerin verimliliğini ve üretkenliğini artırmak amacıyla işverenler tarafından uygulanmaktayken, şehir nüfusunun artmasıyla birlikte geleneklerin veya herhangi bir otoritenin kontrolü altında olmayan ve davranışlarından sorumlu tutulacakları somut bir cemaat veya üstleri bulunmayan bireylerin kentlerde yoğunluk kazanmasıyla bu gruplar kentlerde toplumun güvenliğine tehdit olarak algılanmaya başlamış ve kontrol edilmeleri zorlaştığı için, gözetimin tüm topluma yayılması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Tarihsel süreçte gözetim, iktidarın en önemli araçlarından biri haline gelmiş ve gözetim araçları vasıtasıyla toplumsal düzeni sağlama yolunu tercih eden iktidarlar, yönettikleri kitleleri izlemeyi, denetlemeyi ve yönlendirmeyi ifade edilen gerekçeler çerçevesinde meşru saymışlardır (Foucault, 2003).

Gözetimin sistematik bir biçim yahut tasarım haline gelmesinde temel fikir Samuel Bentham'ın bir gözetim ve kontrol mekanizması olarak tasarlamış olduğu mimari yapı konsepti olan Panoptikon'dur. Bu yapı, mahkumların sürekli olarak gözetim altında olduklarını hissetmelerini sağlayarak disiplin ve düzeni koruma amacı taşır. Panoptikon, dairesel bir bina olarak tasarlanmıştır ve merkezi bir gözlem kulesi içerir. Bu kule, tek bir gardiyanın tüm mahkumları gözetleyebilmesine olanak tanır. Mahkumlar, gözetlenip gözetlenmediklerini bilmediklerinden dolayı sürekli olarak gözetim altında oldukları hissine kapılırlar ve bu da onların davranışlarını disipline eder. Bu mekanizma, gözetim maliyetlerini azaltırken, mahkumların davranışlarını kontrol etmede etkili bir yöntem sunar (Bentham, 2016). Samuel Bentham, bu fikri ilk olarak endüstriyel uygulamalar için düşünmüştür. Ancak, Jeremy Bentham, bu konsepti cezaevleri, okullar, hastaneler ve diğer kurumlara uygulanabilir bir model olarak geliştirmiştir. Panoptikon, zamanla, modern gözetim toplumlarının ve dijital çağın metaforu haline gelmiş ve özellikle Foucault tarafından birey, toplum ve iktidar ilişkileri çerçevesinde irdelenmiştir.

Foucault'ya göre, Panoptikon'un en önemli sonucu, orada kalan kişide, iktidarın otomatik işleyişini garanti altına alan bir bilinçli ve sürekli görünürlük durumu yaratmaktır. Amaç, gözetimin fiili olarak sürekli olmasa bile, yarattığı etki açısından sürekli olmasını sağlamaktır. Bu, mimari aygıtın, onu uygulayan kişiden bağımsız olarak bir iktidar ilişkisi yaratmasını ve sürdürmesini sağlayacak şekilde düzenlenmesi anlamına gelir. Başka bir deyişle, bu yapının sakinleri, kendileri iktidarın taşıyıcıları haline gelerek, sürekli bir denetim durumu içinde tutulmalıdır (Megill, 1998, s. 358). Dolayısıyla Bentham'ın panoptik yapısında görülmeden gören bir iktidar tasarlanmıştır.

Görülmede ancak görememekte olan ve diğerleriyle iletişimi kesilerek yalnızlaştırılan panoptikonun sakinleri; bir bilgi nesnesi olsalar bile asla bir iletişim öznesi olamamaktadırlar (Foucault, 2017, s. 296). Foucault'a göre panoptik gözetim hastaneler, hapishaneler, eğitim kurumları, kamu binalarında uygulanarak tüm hayata yayılmıştır.

Bentham'ın tasarladığı panoptikon metaforunu iktidar temelinde ele alan Foucault, gönüllü işçiler yaratan panoptik disiplin veya ruh eğitime odaklanır (Bauman & Lyon, 2013). Foucault'ya göre, Bentham'ın tasarladığı panoptikon, sadece bir mimari yapı veya hapishane değil, aynı zamanda iç dinamikleriyle toplumu dönüştüren ve bireyleri sürekli gözetim altında tutan bir disiplin mekanizmasıdır. Bu yapı, bireylerin sürekli izlenme hissiyle davranışlarını disipline eder ve toplumsal kontrolü sağlar (Foucault, 2003).

Günümüz dünyasını panoptikon sonrası olarak gören Bauman'a göre Bentham'ın tasarladığı panoptikon, bir kurgu değildir. Bu bir plan, bir şema ve bir mimarın çizimidir, hatta daha fazlasıdır. Panoptikon ahlaki bir mimari olarak dünyayı yeniden kurmanın bir reçetesi biçiminde tasarlanmıştır. Panoptikon, gözetim modellerinden yalnızca biridir. İktidarın artık elektronik teknolojiler vasıtasıyla ifade bulduğu günümüzdeki değişken ve mobil örgütlenmeler, duvarları ve pencereleri büyük ölçüde gereksiz kılmaktadır (Bauman & Lyon, 2013, s. 15-22). Böylece panoptik yapı olmaksızın teknoloji panoptik yapının işlevini yürütmektedir.

Süreç içinde evrilerek ortaya çıkan dijital panoptik toplum yapısı daha önceki döneme ait her türden kavram ve değer anlamını değiştirmiştir. Bu yeni toplum tipine ilk olarak tüketim toplumu, enformasyon toplumu, gözetim toplumu, bilgi toplumu ve şeffaflık toplumu gibi isimlendirmeler yapılmıştır. Her bir toplum tanımlaması kendi konseptleri çerçevesinde temel kavram ve değerlere farklı anlamlar getirmiştir.

Byun-Chul Han günümüz toplum yapısı için şeffaflık toplumu tabirini kullanmaktadır. Bu toplum teknolojinin gelişmesi ve internetin her alanda kullanılmasıyla dijital panoptikon toplumdur. Dijital panoptikonun sakinleri yoğun bir iletişim içerisine girerek, kendi istekleriyle mahremiyetleri de dahil olmak üzere her şeylerini gözler önüne sermektedirler (Han, 2019, s. 17-19).

Dijital gözetimin artan yaygınlaşması, kamusal ve özel alanlarda özgürlük ve mahremiyet ihlallerini beraberinde getirmektedir. Bu durum, kamusal alanın mahremiyetin ihlal edildiği bir mekana dönüşmesine ve kamusal ile özel alan arasındaki sınırların bulanıklaşmasına yol açmaktadır. Bireyler, cazip sanal hayatın sunduğu imkânlar karşılığında bilinçli bir şekilde mahremiyetlerini teslim etmektedirler (Bauman & Lyon, 2013, s. 9-12). Modern insanın kamusal alanda güvende hissetmemesinden dolayı kullanılan güvenlik araçları da kamusal alanı devasa bir panoptik yapıya dönüştürmektedir. David Lyon, gözetimle birlikte mahremiyet kaybı ve gizlilik gibi konuların önemini vurgulamakla birlikte, bu unsurlardan daha önemli ve göz ardı edilemeyecek olan tarafsızlık, adalet, temel özgürlükler ve insan hakları arasındaki bağlantıya dikkat çekmektedir (Bauman & Lyon, 2013, s. 22-26).

Byung-Chul Han'ın dijital panoptikon şeklinde ifade ettiği yapı, özgürlüğü kullanarak sakinlerinin şeffaf olmalarını, kendileri ile ilgili bilgileri hiçbir zorlama olmadan içten gelen bir ihtiyaçmış gibi paylaşımlarını istemektedir (Han, 2019, s. 20). Bu paylaşımlar özgürlük hissi verirken mahremiyeti ortadan kaldırmakta ve herkesin herkesi izlediği bir durumu ortaya

çıkartmaktadır. Bu açıdan panoptikonda olduğu gibi tek bir gözetleyen yoktur. Gözetlemenin merkezi de yoktur. Artık her bir insan panoptik birer göz durumuna gelmiştir. Zira yine her bir insan panoptik gözlerin izlediği hücrelerdedir (Niedzviecki, 2019, s. 302-306).

Modern dönemde teknolojinin gelişmesi ile başta, bir eğlence aracı olarak sunulan sosyal medya, insanların en mahrem bilgilerini ortalığa sermesi ile gizli bir gözetim aygıtı haline gelmiştir. Bu bağlamda modernizm, enformasyon özgürlüğü adı altında tüm insanlara şeffaf olmaları gerektiğini dikte ederken beraberinde mahremiyetlerini de kaybettirmiştir. Dolayısıyla modernizmin teknoloji ile vadettiği sahte özgürlük bireylerin mahremiyetlerini sonlandırmaktadır. Bu bağlamda günümüzde sınırsız özgürlük ve iletişim topyekün kontrol ve gözetlemeye dönüşürken gelişen teknoloji ile birlikte çeşitlenen gözetim araçları hayatın her alanının şeffaflaşmasına sebep olmuştur. Han'a göre şeffaflık, neoliberal bir aygıttır ve her şeyi enformasyon haline gelmesi için, zorla dışarıya döndürmektedir (Han, 2019, s. 18).

Dijital panoptikon, Bentham'ın panoptikonundan farklı olarak herkesin düşüncelerini paylaşmasını ister bunu ise enformasyon özgürlüğü olarak sunar, “sır, yabancılık ya da başkalık” enformasyonu yavaşlatacağı için şeffaflık esastır çünkü, kişilerin bilgilerinin elde edilmesi, onların düşüncelerinin bilinmesi iletişimin kesintisiz ve sürekli olmasına bağlıdır (Han, 2019, s. 19). Şeffaflık ise şeyler, her türlü olumsuzluktan arındıklarında, pürüzsüzleştirildiklerinde, düzleştirildiklerinde, sermayenin, iletişim enformasyonunun pürüzsüz akıntularına direnç göstermeksizin katıldıklarında sağlanmış olur (Han, 2020, s. 14-15). Cam gibi olmak, içini göstermek tekilliği, ötekiliği ortadan kaldırır ve bedenler bilgi haline getirilerek biyometriklerin kullanımıyla veriye indirgenir (Bauman & Lyon, 2013, s. 148). Bu sistemde her şey ölçülebilir ve nicelik olarak ifade edilebilir hale gelmelidir (Han, 2019, s. 75). Dolayısıyla insan düşüncelerini ve davranışlarını hesaplanabilir, yönlendirilebilir ve kontrol edilebilir kısacası önceden kestirilebilir hale getirmek gereklidir. Böylece iktidar tarafından bireyin profili çıkartılarak, envanterin sınıflandırıldığı ya da bir biyoloğun bitkileri sınıflandırdığı gibi birey sınıflandırılabilir, kategorize edilebilir, bilgileri depolanabilir. Günümüzde iktidar, eskiden olduğu gibi şiddet, baskı, sansür ya da yasaklar kullanmak yerine herkesin düşüncesini ifade etmesi için ayartan, özneye dostça yaklaşan, müsamahakâr, kendisini özgürlük olarak sunan bir biçime bürünür. Han'ın akıllı iktidar olarak tanımladığı bu yapı, bireylerin iradelerini onların çıkarları doğrultusunda yönlendirmektedir (Han, 2019, s. 19-25).

İnsanlar arasında kurulan sosyal ilişkilerin değiştiği dijital iletişim çağında birey, kendini gönüllü olarak gözler önüne sererken, kendi hakkında verdiği tüm bilgileri özgürlüğün bir parçası olarak görür (Han, 2019). Sosyal medya üzerinden paylaşılan fotoğraf, video görselleri ile kendini normal koşullarda hoş görülmeyecek biçimde sergiler ve böylece özgürlüğünü kullanmış olur. Günümüz toplumunda var olabilmenin sergilenmek ile eş değer tutulduğunu söyleyen Han, öznenin öznellikten çıkıp bir nesne haline geldiğini dolayısıyla da bireyin kendini sergilemek uğruna varoluşsal değerini kaybettiğini vurgular (Han, 2020, s. 23-25).

İnsanı bulunduğu zaman ve mekânın sınırlamasından kurtararak ona sonsuz özgürlük verdiği düşünülen ve bir eğlence aracı olarak sunulan sosyal medya, gönüllü olarak çoğunluğun azınlığı gözetleme işlevini yerine getirirken, aynı zamanda gözetlenmeyi de sağlar, bunun karşılığında ise bireylere haz duygusu verir. Bu bağlamda bireyler gözetimin gönüllü öznelere, gözetim ise var olan, yaratılan ya da pekiştirilen derin ihtiyaçları karşılamanın aracı durumunda olmaktadır (Çetin &

Asıl, 2017, s. 201). Modern dönemde ortaya çıkan dijital panoptikonda hiç kimse kendini gerçekten gözetleniyormuş gibi hissetmez (Han, 2019, s. 47). Çünkü birey kendini özgür hisseder. Ancak günümüzde bireyi Niedzviecki, zaman zaman özne konumunda bir eyleyene dönüşse de aslında kendisini dikizlemenin ağına gönüllü bırakmış teşhirci bir sinek biçiminde tasvir etmektedir (Niedzviecki, 2019).

Modern dönemde alışveriş, banka ve fatura ödemeleri gibi günlük işlerin internet aracılığıyla yapılmasıyla birlikte insanlar, sosyalleşme ihtiyacını evlerinden sosyal paylaşım ağları vasıtasıyla karşılamaya başladı. Dijital mahalleyi andıran sosyal ağlar, bireylere onların hoşuna gidecek bir dünya sunarken, birey gerçek dünyadan koparak yalnızlaşmaktadır (Han, 2020, s. 54). Şeffaflık toplumunda empati temelinde bir toplumun oluşması mümkün değildir. Bu açıdan sadece ortak çıkarlar ya da ilgiler doğrultusunda ya da bir markanın çerçevesinde toplanan yalıtılmış bireylerin, egoların tesadüfen toplaşmaları sonucunda ortaya çıkan insan kümeleri söz konusudur. Bu topluluklar ruhları olmayan bizlikler oluşturabilirler (Han, 2020, s. 71). Neticede bu toplulukların çabucak dağılmaları kaçınılmazdır.

Byung-Chul Han'a göre günümüzde artık dijital psikopolitika çağına doğru bir gidiş söz konusudur. Bireyler internete her girişte, her tıklamada, açılan her sayfada dijital ayak izini de bırakmış olmakla birlikte bu bilgiler gerekli yerlerde depolanıp işlenerek kullanıcı hakkında bilgi sahibi olmaya ve öngörülse analizlerinin yapılmasına olanak tanımaktadır. Dolayısıyla bireyler hakkında toplanan bilgi yığını, insan ruhuna nüfuz etme ve onu düşünce öncesi düzeyde etkilemeyi mümkün kılan bir araç haline gelmektedir. Han'a göre bu bilgileri depolayan psikopolitik araç ise "Big Data"dır ve bu araç özgür iradenin sonunu ilan eder (Han, 2019, s. 21-49). Günümüzde insanlar her ne kadar özgür iradeleri ile seçim yaptıklarını düşünseler de onlar karar vermeden önce, karar vermelerini sağlayacak şekilde etkilenmektedirler.

SONUÇ

Modernizm bireye özgürlük iddiasıyla ortaya çıkmıştı ancak kendi doğasının tersine bireyler üzerinde tahakküm kurmaya çalışmıştır. Dolayısıyla modern dönemle birlikte özgürlük kavramı; bireyi gözetleyen, tek tipleştirilen, bireye boyun eğdiren baskı kaynağına dönüşmüştür.

Byung-Chul Han, özgürlük kavramını her türlü zorlamadan arınmış olmak olarak tanımlamıştır. Fakat günümüzde özgür olduğunu düşünen insan, paradoksal bir şekilde zorlama ve gözetim altında bulunmaktadır. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte ortaya çıkan enformasyon çağıının, toplumsal yapıda köklü değişimlere neden olduğu vurgulanırken, modern toplumun sermayesinin artık enformasyon olduğu, bilgi ve iletişim teknolojilerinin toplumun bel kemiğini oluşturduğu ifade edilmektedir. Ancak bu teknolojilerin sunduğu özgürlük ve iletişim imkanları, dijital panoptikon adını verdiğimiz bir gözetim mekanizmasının doğmasına neden olmuştur.

Han'ın da belirttiği gibi; teknolojinin gelişmesiyle internet evrensel bir denetim mekanizması haline gelmiş, bireyleri gerçek dünyadan soyutlamıştır. Yalnızlaşan birey, sosyal ağlar vasıtasıyla sosyalleşirken aynı zamanda kendi ile ilgili bilgileri de vermekten çekinmemiştir. Bu durumda insanların görünürlüklerini artırmak için birbiriyle yarıştığı, özel hayatlarını gözler önüne serdiği bir teşhir toplumu ortaya çıkmıştır. Başkalarını gözetlerken aynı zamanda teşhiri de sunan birey, diğerleri tarafından beğenilme arzusuyla onların istekleri doğrultusunda eylemlerini

gerçekleştirmektedir. Kendi mahremiyetini sergileyen birey daha özgür olduğunu düşünürken, aslında daha çok kontrol ediliyor, denetleniyor ve yönlendiriliyor.

Eskiden bir tür cezalandırma yöntemi olarak kullanılan gözetleme bugün bireyin mahremiyetini bile gözler önüne sermekten rahatsızlık duymayacağı bir dönüşüme uğrayarak göz önünde olamamaktan kaygı duyduğu bir şekle dönüşmüştür. Byung-Chul Han'ın ifade ettiği gibi, günümüzde herkesin gözetleyen ve gözetlenen konumunu sürekli değiştirdiği bir dijital panoptikon içinde şeffaflık toplumunda yaşamaktayız. Sosyal medya platformları aracılığıyla bireylerin kendi mahremiyetlerini gözler önüne sererek gönüllü gözetim altına girmesi, özgürlük ve mahremiyet arasındaki çatışmayı derinleştirmiştir.

Panoptikon kavramı üzerinden günümüzdeki dijital gözetim mekanizmasının analizi yapılmıştır. Bireylerin kendi rızalarıyla gözetlenmeleri, kendilerini sürekli bir performans içinde bulmalarına neden olurken, aslında özgürlüklerini ve mahremiyetlerini kaybettikleri görülmektedir. Chul Han, şeffaflık toplumunda özgürlüğün bir yanılsamaya dönüştüğünü savunmaktadır. Özel bilgilerin paylaşılması dijital ağlar içinde hareket etmenin temel koşulu haline gelmiştir ki bu durumda özgürlük olarak nitelendirilmiştir.

Günümüz toplumlarında, bilgi ve iletişim teknolojilerinin hızlı gelişimiyle birlikte özgürlük kavramı yeniden tanımlanmaya başlanmıştır. Dijital çağın getirdiği sorunsallaştırılmış özgürlük, bireylerin kişisel verilerinin sürekli izlenmesi ve manipülasyona açık olması gibi endişelere yol açmakta ve artık özgürlük, sadece dışarıdan gelen baskı ve zorlamalardan kurtulmakla değil, aynı zamanda dijital ortamlardaki gizli manipülasyonlardan da korunmakla ilgili bir konu haline gelmiştir. Artık özgürlük kişisel mahremiyetin ortadan kaldırılması şartına bağlanmış durumdadır.

KAYNAKÇA

- Adugit, Y. (2013). Özgürlüğün Kısa Tarihi. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi (FLSF)*(16), s. 63-93.
- Aktan, C. C. (2017). *Özgürlük Felsefesi*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Bakırcı, F. (2004). *Locke'ta Mülkiyet Anlayışı*. Ankara: Babil Yayınları.
- Bauman, Z., & Lyon, D. (2013). *Akışkan Gözetim*. (E. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bentham, J. (2016). *Panoptikon Gözün İktidarı*. (B. Çoban, & Z. Özarslan, Çev.) İstanbul: Su Yayınları.
- Bezci, B. (2006). Hegel'in Felsefesinde Etik, Politik Olan ve Özgürlük. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(2), s. 235-251.
- Brin, D. (1998). *The Transparent Society*. Cambridge: Perseus Books Group.
- Castells, M. (2003). *Enformasyon Çağı, Ekonomi Toplum ve Kültür: Ağ Toplumunun Yükselişi*. (E. Kılıç, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Cevizci, A. (1996). *Felsefe Sözlüğü*. Ankara: Paradigma Yayınları.
- Çetin, M., & Asıl, S. (2017). Günümüz Toplumunda Gözetim Olgusu. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 52(1), s. 180-205.
- Çiğdem, A. (1997). *Aydınlanma Düşüncesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Deveci, T. T., & Demir, E. E. (2019). Enformasyon Çağında Türkiye. *Bulletin of Economic Theory and Analysis*, 4(1), s. 67-83.
- Foucault, M. (2003). *İktidarın Gözü*. (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2017). *Hapishanenin Doğuşu*. (M. A. Kılıçbay, Çev.) Ankara: İmge Kitabevi.

- Giddens, A. (2021). *Modernliğin Sonuçları*. (E. Kuşdil, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Han, B.-C. (2019). *Psikopolitika*. (H. Barışcan, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Han, B.-C. (2020). *Şeffaflık Toplumu*. (H. Barışcan, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Hobbes, T. (2012). *Leviathan*. (S. Lim, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İrge, F. (2012). Enformasyon Toplumu ve Toplumsal Değişim Sürecinde Sosyal Medya. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*(17), s. 63-86.
- Megill, A. (1998). *Aşırılığın Peygamberleri*. (T. Birkan, Çev.) Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Mill, J. S. (2003). *On liberty*. (D. Bromwich, & G. Kateb, Dü) London: Yale University Press.
- Niedzviecki, H. (2019). *Dikizleme Günlüğü*. (G. Gündüç, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Platon. (2014). *Devlet*. (S. Eyüpoğlu, & M. A. Cimcoz, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Rousseau, J. J. (2013). *Toplum Sözleşmesi*. (V. Günyol, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Rousseau, J. J. (2018). *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*. (R. N. İleri, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.
- Spencer, H. (2009). *First Principles*. New York: Cambridge University Press.
- Tüzer, A. (2015). Postmodernizm ve Tanrı'nın Ölümü: Öznenin Arkeolojisi Üzerine Bir Deneme. *Milel ve Nihal*, 12(2), s. 74-124.